

7η Διδακτική Ενότητα Η συγκρότηση της πόλεως

Κείμενο αναφοράς: Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 1.12, 1253a29-39

α. Εισαγωγικά σχόλια:

Τα *Πολιτικά* του **Αριστοτέλη** δεν αποτελούν ενιαίο έργο αλλά συνένωση διαφορετικών πραγματειών, στις οποίες συζητούνται θέματα **πολιτικής φιλοσοφίας**: η οργάνωση της οικογένειας ως προστάδιου του κράτους (βιβλίο Ι), παλαιότερα υπαρκτά και ιδανικά πολιτεύματα (βιβλίο ΙΙ), η έννοια του πολίτη και η κατάταξη των πολιτευμάτων (βιβλίο ΙΙΙ), κατηγορίες και υποκατηγορίες πολιτευμάτων (βιβλία ΙV-ΙVΙ), το ιδανικό πολίτευμα (βιβλία VII- VIII).

Το απόσπασμα που ακολουθεί αποτελεί τμήμα ενός κεφαλαίου, στο οποίο ο **Αριστοτέλης** ανασυνθέτει **τα στάδια της κοινωνικής εξέλιξης μέχρι τη δημιουργία της πόλεως** (της υψηλότερης κατά τη γνώμη του μορφής πολιτικής οργάνωσης). Επιδιώξή του είναι να προσδιορίσει την ουσία της πόλεως-κράτους και **να υπερασπιστεί τον «φυσικό» της χαρακτήρα απέναντι στις απόψεις ορισμένων σοφιστών**, που υποστήριζαν ότι οποιαδήποτε μορφή κοινωνικής οργάνωσης αποτελεί σύμβαση μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Αφού έχει αναφερθεί στην **οικογένεια**, τη μικρότερη μορφή κοινωνίας, και στην **κώμη** (χωριό), που δεν αποτελεί παρά άθροισμα περισσότερων οικογενειών, εκθέτει τις απόψεις του για τη δημιουργία της **πόλεως**.

β. Θέμα:

Η φύσει συγκρότηση της πόλης και οι ολέθριες επιπτώσεις για την κοινωνία από τη χρήση των φυσικών εφοδίων του ανθρώπου από ανθρώπους χωρίς αρετή και άδικους.

γ. Δομικά στοιχεία:

1. Η φυσική τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει με τους άλλους στην κοινωνία.
2. Ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από όλα τα όντα, όταν φτάνει στην τελειότητά του και, το χειρότερο, όταν παύει να ακολουθεί το νόμο και τη δικαιοσύνη.
3. Ο άνθρωπος γεννιέται εφοδιασμένος με όπλα, για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή.
4. Ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι το πιο άγριο και ανόσιο από όλα τα όντα.
5. Η δικαιοσύνη συγκρατεί την τάξη και είναι συστατικό στοιχείο της πόλης.

δ. Ερμηνευτικά σχόλια:

• Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν: Σε προηγούμενες ενότητες ο **Αριστοτέλης** εξήγησε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν να συνυπάρχουν μαζί με άλλους ανθρώπους σε μια τέτοια κοινωνία, όπως είναι η πόλη. Απέδειξε λοιπόν ότι η **πόλη-κράτος** είναι ολοκληρωμένη, τέλεια μορφή κοινωνίας, που έχει ως στόχο την **καλή ζωή** και την **αυτάρκεια**, χάρη στην οποία κατακτάται η ευδαιμονία. Άποψή του, ωστόσο, είναι ότι η κοινωνία των ανθρώπων υφίσταται όχι μόνο **λόγω της χρησιμότητάς της**, αλλά και **λόγω της έμφυτης επιθυμίας** των ανθρώπων να συνυπάρχουν με άλλους ανθρώπους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα *Πολιτικά* του (1278 b 21): «**φίλοι κοινωνοῦσι καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοηθείας**

οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν»· δηλαδή, ακόμα κι αν δεν χρειάζονται ο ένας τη βοήθεια του άλλου, δεν μειώνεται καθόλου η επιθυμία τους να συμβιώνουν με άλλους ανθρώπους.

• ὁ δὲ πρῶτος συστήσας: Ο **Αριστοτέλης** εννοεί ότι για την σύσταση της πόλης είναι απαραίτητη η **σύμπραξη του ανθρώπου**. Η ερμηνεία αυτή δεν αναιρεί την αριστοτελική θέση ότι η πόλη υπάρχει εκ φύσεως. Είναι προφανές ότι η φύση έδωσε στον άνθρωπο την τάση να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους και να οργανώνει κοινωνίες, όμως ο άνθρωπος ήταν αυτός που πρώτος έκανε πραγματικότητα αυτή την τάση. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η πρόταση συμπληρώνει τις απόψεις του φιλοσόφου για τη φυσική προέλευση της πόλης. Η οργάνωση, η συγκρότηση της πόλης δεν έγινε λοιπόν αυτόματα, αλλά προαπαιτούσε την ενέργεια ανθρώπου ευεργέτου, προικισμένου με λόγο (ενδιάθετο και έναρθρο). Είναι λοιπόν κατανοητό ότι για την συγκρότηση της πόλης είναι απαραίτητη η συνεργασία της φύσης και της τέχνης των ανθρώπων.

• Ὅσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζώων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων: Η λέξη γὰρ με την οποία εισάγεται η περίοδος αυτή αιτιολογεί την προηγούμενη φράση, ότι εκείνος που πρώτος συγκρότησε την πόλη, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Το νόημα λοιπόν που θέλει να μεταδώσει ο **Αριστοτέλης** είναι ότι αυτός που πρώτος συγκρότησε την πόλη υπήρξε μεγάλος ευεργέτης, επειδή θέσπισε νόμους και επέβαλε τη δικαιοσύνη απομακρύνοντας τις βλαβερές συνέπειες της αδικίας, που προκύπτει από την κακή χρήση των εφοδίων (λόγος ενδιάθετος και έναρθρος και τα πάθη ως βιολογικές ιδιότητες) που δόθηκαν στον άνθρωπο από τη φύση.

Πιο αναλυτικά, ο φιλόσοφος θεωρεί ότι, όταν ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη λογική («φτάνει στην τελειότητά του») και ζει σύμφωνα με τους νόμους και τη δικαιοσύνη, είναι το ανώτερο από όλα τα όντα. Ο νόμος και η δικαιοσύνη τον βοηθούν να τηρεί το μέτρο και τη σωστή στάση απέναντι στα πάθη, και συνεπώς εξασφαλίζουν την τάξη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Επομένως, **η τήρηση των νόμων και η εφαρμογή της δικαιοσύνης** αποτελούν, για τον **Αριστοτέλη**, τον **αναγκαίο περιορισμό** για να τελειωθεί ο άνθρωπος, να ολοκληρώσει τον φυσικό του προορισμό. Η ορθότητα αυτού του περιορισμού αποδεικνύεται παρακάτω με την εξέταση των βλαβερών συνεπειών της αδικίας, που προκύπτουν αν ο άνθρωπος δεν χρησιμοποιήσει σωστά, υπηρετώντας δηλαδή τη φρόνηση και την αρετή, τα όπλα που του χάρισε η φύση. Τα επιχειρήματά του θα τα αναπτύξει με τη μέθοδο «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου»: θα μιλήσει δηλαδή πρώτα για τις επιπτώσεις της αδικίας, για να καταλήξει στο ζητούμενο, στη μεγάλη δηλαδή σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας.

• Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα: Με τη λέξη **ὄπλα** αναφέρεται ο **Αριστοτέλης** στις ικανότητες με τις οποίες εφοδίασε η φύση τον άνθρωπο. Αυτά τα όπλα είναι τα **φυσικά του πάθη** και ο **λόγος (νους)** και η **γλώσσα**. Αν ο άνθρωπος τα χρησιμοποιήσει για να διαπράττει αδικίες, αυτό γίνεται ανυπόφορο, αφού αυτά του δόθηκαν για να υπηρετήσει τη **φρόνηση** και την **αρετή**. Παράλληλα όμως γίνεται και ολέθριο, γιατί όπως γράφει ο **Αριστοτέλης** στα *Ηθικά Νικομάχεια*, ένας κακός άνθρωπος μπορεί να κάνει απείρως περισσότερα κακά από ένα θηρίο (1150 a): «**μυριοπλάσια γὰρ ἂν κακὰ ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου**». Την ίδια θέση διατυπώνει και ο **Πλάτωνας** στους *Νόμους* του

λέγοντας ότι ο άνθρωπος γίνεται το πιο άγριο από όλα τα ζώα της πλάσης, αν δεν πάρει σωστή αγωγή (766 a 1): «ἄνθρωπος δέ, ὥς φαμεν, ἡμερον, ὅμως μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχόν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν ἄγριώτατον, ὅποσα φύει γῆ».

Όταν μάλιστα η αδικία επιβάλλεται με την ισχύ και την πολιτική υπεροχή, τότε γίνεται λόγος για το δίκαιο του ισχυρότερου που είναι στην πραγματικότητα η πιο άθλια μορφή της αδικίας, εφόσον υπάρχει απαίτηση νομιμοποίησης της αδικίας.

• ὁ δὲ ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ: Η φύση εφοδίασε τον άνθρωπο με ὅπλα. Αυτά είναι τα φυσικά του πάθη, ο λόγος, η γλώσσα, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει εἴτε με στόχο να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή εἴτε παρακάμπτοντας την φρόνηση και την αρετή με στόχο να διαπράξει κακές ή άδικες πράξεις. Η λέξη φρόνησις χρησιμοποιείται εδώ με τη γενική σημασία της διανοητικής ικανότητας και όχι με την ειδική, τη συγκεκριμένη σημασία της πρακτικής σοφίας, δηλαδή της ικανότητας να παίρνει ο άνθρωπος τις σωστές αποφάσεις στα καθημερινά συμβάντα της ζωής του, με την οποία θα συναντήσουμε τη λέξη στα *Ηθικά Νικομάχεια*. Συνεπώς, ο φυσικός προορισμός του ανθρώπου δεν είναι αποτέλεσμα μιας αυτόματης αναγκαστικής διαδικασίας, αλλά εξαρτάται από τις ενέργειες και την προαίρεση του ανθρώπου που τον οδηγούν στους προσωπικούς του στόχους.

• Λιὸ ἀνοσιώτατον καὶ ἄγριώτατον ἄνευ ἀρετῆς, καὶ πρὸς ἀφροδίσια καὶ ἐδωδὴν χείριστον: Ο **Αριστοτέλης** δίνει με σαφήνεια και έμφαση τις βλαβερές επιπτώσεις της αδικίας. Έτσι με μια σειρά αρνητικών προσδιορισμών χαρακτηρίζει την αδικία ως «το πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα», ενώ τον άνθρωπο που δεν διαθέτει αρετή, δηλαδή τον άδικο, ως:

α. «Το πιο ανόσιο ον» στις σχέσεις του με το θείο. Με το επίθετο «ανόσιος» ο **Αριστοτέλης** χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που δεν ζει σύμφωνα με τη λογική, αλλά κυριαρχείται από τα πάθη και τις επιθυμίες. Ξεφεύγει από τα όρια του μέτρου, επιδίδεται σε ακολασίες και δεν έχει κανέναν ηθικό φραγμό.

β. «Το πιο άγριο» στις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους.

γ. «Το χειρότερο από όλα τα όντα» στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού.

• Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτικόν· ἡ γὰρ δίκη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστίν, ἡ δὲ δικαιοσύνη τοῦ δικαίου κρίσις: Η ενότητα κλείνει με την αναφορά του **Αριστοτέλη** στη μεγάλη σημασία που έχει η δικαιοσύνη για τη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας. Αποτελεί κατά τη γνώμη του, **συστατικό στοιχείο της πόλης**, επειδή είναι σε θέση να εξασφαλίσει την τάξη και την οργάνωση μέσα στην πολιτική κοινωνία. Έτσι, λοιπόν, η δικαιοσύνη νοείται ως:

α. **Αρετή**: είναι η ιδιότητα του ανθρώπου να πράττει με γνώμονα τους γραπτούς νόμους της πολιτείας και δείχνοντας τον απαιτούμενο σεβασμό στους άγραφους νόμους.

β. **Θεσμός της πολιτείας**: είναι το σύνολο των κανόνων που εξασφαλίζουν την τάξη και την αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη.

γ. Κοινωνική αρετή: η ιδιότητα του ατόμου να ζει σύμφωνα με την κοινωνική ηθική της πόλης. Η ύπαρξη της δικαιοσύνης αποτελεί την προϋπόθεση για την ύπαρξη και όλων των άλλων αρετών.

Η **δικαιοσύνη** ως θεσμός της πολιτείας και ως κοινωνική αρετή έχει σαφή **πολιτική διάσταση**, αφού αυτός που την ασκεί δεν την επιδιώκει μόνο για τον εαυτό του, αλλά για το σύνολο της κοινωνίας. Στο σημείο αυτό ο **Αριστοτέλης** συσχετίζοντας την δικαιοσύνη με την πολιτική κοινωνία, καταξιώνει το **πνεύμα του αλτρουισμού** και της **κοινωνικής αλληλεγγύης**, αλλά και θεσμικά κατοχυρώνει την **τήρηση και την απόδοση του Δικαίου**, ως θεμέλιο συνοχής της πολιτικής κοινωνίας.

Παράλληλα κείμενα

Παράλληλο κείμενο 1: Νικολό Μακιαβέλι, Ο Ηγεμόνας, 15

Ο **Μακιαβέλι** ανακαλύπτει την αναγκαιότητα και την αυτονομία της πολιτικής. Αυτή η σφαίρα της ανθρώπινης δράσης θεωρείται αυτόνομη σε σχέση με οποιαδήποτε υποταγή σε άλλους νόμους και κανόνες θρησκευτικούς, ηθικούς, εθιμικούς που αντίθετα, τη ρυθμίζουν στα κείμενα των προηγούμενων στοχαστών. Για τον **Μακιαβέλι** ο ηθικός κόσμος, στον οποίο ενεργεί ο άνθρωπος μόνος, δεν λαμβάνεται υπόψη. Δεν τον ενδιαφέρει η δικαιολόγηση, αλλά η **αποτελεσματικότητα**. Δεν είναι μόνο η συλλογιστική του καθαρά κοσμική· **αντιμετωπίζει την ηθική και τη θρησκεία ως μέσα για την επίτευξη πολιτικών σκοπών**.

Η μεγάλη απόσταση της προσέγγισης αυτής από την αριστοτελική θεώρηση είναι φανερή στην τελευταία περίοδο του κειμένου («Γι' αυτό είναι απαραίτητο... ανάλογα με την ανάγκη»). Σ' αυτό το χωρίο ο **Μακιαβέλι** εκφράζει την άποψη ότι ο **επιτυχημένος ηγεμόνας καθοδηγείται από την αυστηρά συμφεροντολογική, ωφελιμιστική επιλογή των μέσων που είναι κατάλληλα για να υπηρετήσουν τους εκάστοτε σκοπούς του**. Η θεώρηση αυτή, ωμά κυνική για τον σύγχρονο αναγνώστη, γίνεται κατανοητή αν εντάξουμε το έργο στην εποχή που γράφτηκε (δημιουργία στην ευρωπαϊκή ήπειρο μεγάλων μοναρχιών, της Ισπανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας, που κυβερνιούνται από έναν απόλυτο μονάρχη) και αν το συνδέσουμε με τις προθέσεις του δημιουργού του να **διαχωρίσει την ατομική ηθική από την «πολιτική ηθική» που κατά τη γνώμη του οφείλει να εφαρμόσει ένας ηγεμόνας**, δηλαδή ένας απόλυτος μονάρχης, προκειμένου να διατηρήσει ένα κράτος ισχυρό στη διεθνή πολιτική σκηνή.

Παράλληλο κείμενο 2: Τόμας Χομπς, Περί του πολίτη, 1.2

Κατά τον **Χομπς** το κράτος της φύσης είναι μια συνθήκη άκρατης **αντικοινωνικότητας** (πόλεμος όλων εναντίον όλων) στην οποία ο άνθρωπος είναι «λύκος για τον άλλο άνθρωπο». Σε αυτή τη συνθήκη, το φυσικό δίκαιο συμπίπτει με τις σχέσεις των δυνάμεων: κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να αποκτήσει όσα είναι σε θέση να πάρει με τη βία ή με την πονηριά. Αυτή η συνθήκη βίας και μόνιμης ανασφάλειας προκαλεί τον φόβο για έναν βίαιο θάνατο, που κάνει τους ανθρώπους να υπακούσουν στα διδάγματα του φυσικού νόμου: **στην αναζήτηση της ειρήνης, τη στοιχειώδη προστασία της ζωής (όταν αυτό είναι δυνατόν), στον σεβασμό των συνθηκών και των δικαιωμάτων των**

άλλων. Η μη καταναγκαστική φύση του φυσικού νόμου οδηγεί τους ανθρώπους μέσω μιας σειράς αμοιβαίων συνθηκών, **να αρνηθούν το δικαίωμά τους στα πράγματα υπέρ ενός ανθρώπου ή ενός συμβουλίου**: γεννιέται έτσι το κράτος, στο οποίο ανατίθεται το καθήκον της άσκησης του δικαίου, ενώ η απόλυτη εξουσία έχει ως μοναδικό όριο την ασφάλεια της ζωής των υποτελών. Με άλλα λόγια ο μόνος τρόπος για να επιτύχουν ειρήνη είναι να συμφωνήσουν μεταξύ τους **να παραιτηθούν από όλες τις φυσικές αξιώσεις τους εκτός από εκείνη της ίδιας της ζωής**, για χάρη μιας εξουσίας, τη μορφή και τη συγκεκριμένη ταυτότητα θα επιλέξει η πλειοψηφία. Εκείνο, λοιπόν, που ωθεί τους ανθρώπους στη συγκρότηση κοινωνιών **δεν είναι η δήθεν κοινωνική τους φύση (όπως ισχυρίζεται ο Αριστοτέλης)**, αλλά **το συμφέρον τους** το οποίο υπαγορεύει και αποδέχεται η ίδια η ανθρώπινη λογική.

Παράλληλο κείμενο 3: Τζον Λοκ, Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως, VIII 95

Το φυσικό κράτος είναι ένα κράτος απόλυτης ελευθερίας στη ρύθμιση των πράξεών μας και στη διάθεση των αγαθών μας. Ωστόσο, ελευθερία δεν σημαίνει άδεια: το φυσικό κράτος ρυθμίζεται από έναν νόμο της φύσης που είναι δεσμευτικός για όλους. Ο σεβασμός αυτού του νόμου στο φυσικό κράτος ανατίθεται σε όλους τους ανθρώπους, αλλά η **ανασφάλεια του κράτους της φύσης οδηγεί τους ανθρώπους να ενωθούν σε κράτη και να υποταχθούν σε μία κυβέρνηση για τη διασφάλιση της ιδιοκτησίας τους**. Το συμβόλαιο μέσω του οποίου εδραιώνεται η εξουσία του κράτους επιτρέπει, επομένως, στους ανθρώπους **να απολαύσουν τα δικαιώματά εκείνα που πηγάζουν από τον νόμο της φύσης** και που, παρ' όλα αυτά στο κράτος της φύσης είναι καταδικασμένα στην προσωρινότητα.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον **Λοκ**, ο άνθρωπος **δημιουργεί την πολιτική κοινότητα και τους νόμους προκειμένου να προστατεύσει τα φυσικά δικαιώματά του**, το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία (βλ. «έχοντας εξασφαλίσει... δε μετέχουν στην κοινότητά τους»). Πρόκειται, λοιπόν, για το **συμβόλαιο μιας εκούσιας (και όχι από έμφυτη παρόρμηση) συνένωσης**, σύμφωνα με την οποία συμμετέχει κανείς στην πολιτική κοινωνία οικεία βουλήσει για να προασπίσει τα συμφέροντά του, **αποδεχόμενος οι αποφάσεις να λαμβάνονται από την πλειοψηφία** (βλ. «Όταν οι άνθρωποι... τα υπόλοιπα ζητήματα»).

Βασική θέση του Χομπς και του Λοκ είναι ότι η «πόλις», το κράτος θα λέγαμε σήμερα, **συγκροτείται έλλογα ως αποτέλεσμα σύμβασης, την οποία συνάπτουν εκούσια οι άνθρωποι**, τα συμβαλλόμενα μέρη, προκειμένου να υπηρετηθούν καλύτερα τα συμφέροντά τους. Ο **Αριστοτέλης συνθέτει την κοινωνική ορμή** (βλ. «φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμή... κοινωνία») **με την ιστορική εξέλιξη και αναγκαιότητα**, καθώς **αντιλαμβάνεται τις πολιτικές κοινωνίες ως «φύσει», ως φυσικές οντότητες, και συγχρόνως ως υποκείμενες σε εξέλιξη**.